

ОПТИМІЗАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ САМООЦІНКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

В роботі проаналізовано результати апробації програми психолого-педагогічної оптимізації професійної самооцінки майбутніх учителів. Показано дієвість механізму зовнішнього керування динамікою професійної самооцінки майбутніх учителів через збагачення рівня їх обізнаності, активізацію рефлексивних процесів і цілеспрямованого саморозвитку.

Ключові слова: професійне становлення майбутніх учителів, професійна самооцінка, самооцінка фахової готовності.

Самооцінка особистості, маючи тривалий характер формування, активізує під час певних вікових періодів різні чинники, різновиди та механізми. На етапі фахового навчання найпотужнішим напрямком розвитку самооцінки особистості є зародження та диференціація професійної самооцінки, змістові та функціональні характеристики якої предметно висвітлено у роботах таких науковців, як М.А. Ларіонова [1], А.К. Маркова [2], О.М. Меженцев [3], Н.Є. Шафажинська [6] та інш. Однак, питання динаміки професійної самооцінки особистості на етапі фахового навчання потребує перегляду щодо специфіки психологічного супроводу процесу формування самооцінки майбутніх учителів.

Дослідження нами динаміки професійної самооцінки майбутніх учителів виявило не цілеспрямований, а супутній щодо професіоналізації характер її формування, що супроводжується недостатнім рівнем її адекватності навіть у студентів четвертого курсу (54 % носіїв адекватної самооцінки, 46 % – неадекватної). Встановлено також, що компоненти самооцінки майбутнього суб'єкта праці є неузгодженими або й конфліктними [5, 174]. Ці факти стали підґрунтям для проведення формувального експерименту, що мав на меті розробку та вивчення ефективності психолого-педагогічної програми оптимізації професійної самооцінки майбутніх учителів через активізацію процесів їх усвідомлення себе як потенційного суб'єкта педагогічної праці. Конкретизованими завданнями дослідження постали збагачення професійно-психологічної компетентності студентів, створення умов для активізації рефлексії їх особистісних та професійно значущих якостей і формування адекватної та узгодженої професійної самооцінки.

Метою статті є аналіз ефективності апробації психолого-педагогічної програми оптимізації професійної самооцінки майбутніх учителів.

Експериментальною базою дослідження став Київський університет імені Бориса Грінченка, загальний обсяг вибірки охоплював 66 студентів 4 курсу

спеціальності «Філологія (англійська)». Всі представники обраної для формувального експерименту вибірки були поділені на експериментальну (33 особи) та контрольну (33 особи) групи. Зміст програми оптимізації професійної самооцінки майбутніх учителів реалізовувався через три послідовні та взаємопов'язані блоки, що мали місце при проведенні кожного заняття. Це – *інформаційний* блок, спрямований на підвищення професійно-психологічної компетентності учасників, *діагностичний* блок, що базувався на виявленні й аналізі власних особистісних і професійних якостей студентів, *розвивальний* блок, призначенням якого стали рефлексія особистісних і професійно значущих характеристик, розвиток позитивних та корекція неадекватних їх проявів [4].

Констатувальне дослідження виявило низький рівень обізнаності студентів щодо суті та формування самооцінки вчителя як суб'єкта праці. Тому важливим кроком формувального впливу постало збагачення поінформованості студентів з означених питань. Первинний діагностичний зріз виявив приблизно однаковий середньостатистичний показник обізнаності в експериментальній та контрольній групах – (1,61 балів та 1,66 балів відповідно). Подальша перевірка показала поповнення знань у представників обох груп, однак рівень обізнаності студентів експериментальної групи зріс на 0,91 балів, досягнувши позначки 2,52 балів, тоді як у контрольній групі результати другого зрізу виявили зростання на 0,18 балів при досягненні рівня 1,84 балів (рис. 1).

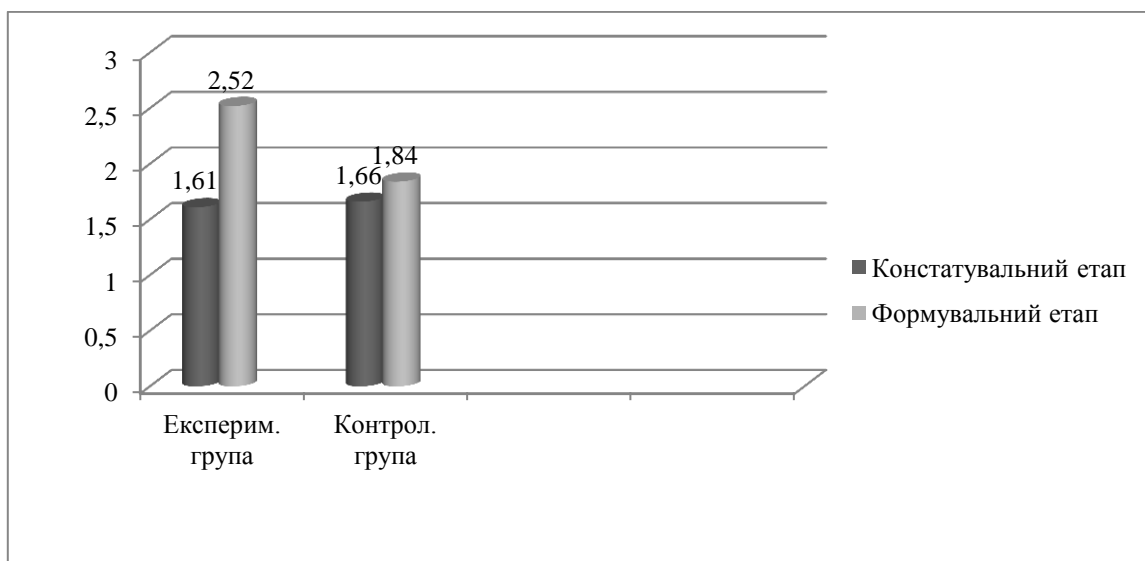

Рис. 1. Динаміка рівня обізнаності випускників з проблеми професійного самооцінювання (у балах)

Застосування параметричного методу порівняння даних (t-критерій Стьюдента) засвідчило значне зростання рівня обізнаності у представників експериментальної групи ($t = 7,65^{**}$) та помірне збагачення знань у студентів контрольної групи ($t = 1,78$).

Детальний аналіз змін кількісних показників рівнів обізнаності студентів підтвердив описані вище тенденції, що показує таблиця 1.

Таблиця 1

Показники змін рівня обізнаності студентів

щодо проблеми професійної самооцінки (у %)

Рівень обізнаності	Констатувальний етап		Формувальний етап	
	Експеримент. група	Контрольна група	Експеримент. група	Контрольна група
Низький	49	44	3	31
Середній	39	44	36	53
Високий	12	12	61	16

В експериментальній групі мало місце зменшення носіїв низького та середнього рівнів обізнаності (на 46 та 3 відсотки відповідно), натомість на 49 % зросла частка представників високого рівня. У контрольній групі зафіксовано зменшення носіїв знань низького рівня на 13 %, а зросли показники представників середнього та високого рівнів (9 % та 4 % відповідно).

Поінформованість студентів експериментальної групи відобразилась у наведенні ними більш правильних і повних тлумачень поняття професійної самооцінки учителів, де фігурували її критерії та функції. Наведемо приклади таких тлумачень: «Професійна самооцінка – це адекватна оцінка на основі професіограми та компетентності вчителя, яка дає змогу визначити фахові успіхи та невдачі і удосконалити свій професійний рівень», «... самоаналіз та оцінка того, наскільки я відповідаю вимогам певної професії», «... оцінка себе як педагога з точки зору професіоналізму, тобто вміння застосовувати свої знання, здібності, саморозвиватися, здатність критично оцінювати свої вчинки і спрямовуватися на покращення себе», «... оцінка вчителем себе як працівника, мірило його професіоналізму». Збагатилось й розуміння студентами експериментальної групи чинників і динаміки формування професійної самооцінки майбутніх учителів.

Зростання рівня обізнаності стало основою для рефлексії та оцінювання студентами власної сформованості компонентів професіоналізму. Зауважимо, що ці процеси охопили і експериментальну, і контрольну групи, однак у першій несли більш ґрунтовний і змістовний характер, який продемонстрували результати використання параметричного методу порівняння даних (табл. 2).

Таблиця 2

Статистично достовірні зміни показників професійної самооцінки студентів в контрольній та експериментальних групах

Компоненти	Групи		Значення t-критерію Стьюдента	
	Експериментальна група	Контрольна група	Експериментальна група	Контрольна група
Самооцінка професійних знань	- 2,18*	-	-	-
Самооцінка професійних умінь та навичок	- 3,03**	-	-	-

Самооцінка професійних настанов і переконань	- 2,25*	-
Самооцінка професійно значущих особистісних якостей	- 2,78**	1,79

Зміни показників адекватності професійної самооцінки студентів експериментальної групи розповсюджувались на всі її компоненти, в той час як у представників контрольної групи зафіксовано статистично достовірні зміни лише щодо самооцінки професійно значущих особистісних якостей. Таким чином, наближення державної атестації та завершення фахового навчання провокувало зростання критичності оцінки випускниками сформованості своїх професійних характеристик, однак без цілеспрямованого психологічного супроводу ця оцінка мала обмежений полігон дії.

Прикметно, що використання одномірного дисперсійного аналізу показало найбільш вагомі зміни компонентів професійної самооцінки випускників на рівні самооцінки професійно значущих особистісних якостей, далі фігурувала самооцінка професійних знань, згодом – самооцінка фахових умінь та навичок. Позитивним моментом вбачаємо активізацію у представників контрольної групи самооцінки професійно значущих особистісних якостей як альтернативу оцінюванню лише фахової компетентності. У експериментальній групі пріоритети виявились дещо іншими: найбільші зміни охопили самооцінку фахових умінь та навичок, трохи менші – самооцінку професійно значущих особистісних якостей, ще менші – самооцінку професійних мотивів і переконань, і найменші – самооцінку професійних знань. Ми вбачаємо в цьому закономірну тенденцію – за результатами первинного діагностичного зрізу саме оцінювання студентами професійно значущих якостей було найменш адекватним (завищеним), тоді як фахові знання оцінювались найбільш критично й адекватно. Відтак є підстави для визнання програми ефективним засобом цілеспрямованої оптимізації професійної самооцінки майбутніх учителів.

Розкриємо детально динаміку компонентів професійної самооцінки студентів (табл. 3).

Таблиця 3

Показники змін самооцінки професійних знань студентів (у %)

Самооцінка професійних знань	Констатувальний етап		Формувальний етап	
	Експеримент. група	Контрольна група	Експеримент. група	Контрольна група
Занижена	9	3	6	6
Адекватна	49	66	91	57
Завищена	42	31	3	37

У студентів експериментальної групи показники заниженої та завищеної самооцінки професійних знань зменшились на фоні досягнення майже максимального відсотку носіїв адекватної самооцінки. У представників

контрольної групи простежувалась зворотна тенденція – показники носіїв адекватної самооцінки професійних знань зменшились, натомість зросла вибірка студентів із заниженою та завищеною самооцінкою.

Щодо самооцінки фахових умінь та навичок зафіксовано зростання кількості носіїв адекватного рівня та зменшення студентів з завищеною самооцінкою в експериментальній групі. Зміни у контрольній групі несли обмежений характер – незначне зменшення носіїв заниженої самооцінки та збільшення кількості студентів із завищеною самооцінкою фахових умінь та навичок (табл. 4).

Таблиця 4

Показники змін самооцінки професійних умінь та навичок студентів (у %)

Самооцінка професійних умінь та навичок	Констатувальний етап		Формувальний етап	
	Експеримент. група	Контрольна група	Експеримент. група	Контрольна група
Занижена	3	9	3	6
Адекватна	64	56	91	56
Завищена	33	35	6	38

Рівномірний розподіл відсоткових показників носіїв адекватної та завищеної самооцінки професійних мотивів і переконань щодо експериментальної групи був змінений після опрацювання результатів вторинного діагностичного зрізу.

Таблиця 5

Показники змін самооцінки професійних мотивів і переконань студентів (у %)

Самооцінка професійних мотивів і переконань	Констатувальний етап		Формувальний етап	
	Експеримент. група	Контрольна група	Експеримент. група	Контрольна група
Занижена	3	3	-	-
Адекватна	48,5	44	73	53
Завищена	48,5	53	27	47

Так, мало місце зменшення кількості студентів із завищеною самооцінкою за відповідного зростання вибірки носіїв адекватної. Аналогічні якісні зміни охопили й контрольну групу, проте її кількісні показники значно менші, в чому переконують дані таблиці 5.

Найскладнішою виявилась динаміка самооцінки професійно значущих особистісних якостей в обох групах, кількісні показники якої подано в таблиці 6. У експериментальній групі показники відобразили сприятливу картину змін, однак мали менш ґрунтовний характер, ніж щодо попередньо

розглянутих компонентів професійної самооцінки. Так, незначна кількість носіїв заниженої самооцінки зменшилась на одну особу, вибірка студентів із завищеною самооцінкою теж зменшилась на 28 %, водночас збільшилися показники носіїв адекватної самооцінки.

Таблиця 6

Показники змін самооцінки професійно значущих особистісних якостей студентів (у %)

Самооцінка професійно значущих особистісних якостей	Констатувальний етап		Формувальний етап	
	Експеримент. група	Контрольна група	Експеримент. група	Контрольна група
Занижена	6	-	3	-
Адекватна	24	25	55	22
Завищена	70	75	42	78

У контрольній групі виявлено загальну тенденцію до погіршення показників адекватності самооцінки професійно значущих особистісних якостей за рахунок зменшення кількості носіїв адекватної самооцінки та відповідного зростання вибірки студентів із завищеною самооцінкою.

При аналізі змін узгодженості професійної самооцінки позитивним вбачаємо факт зменшення носіїв конфліктної самооцінки у експериментальній групі, якого не зафіксовано у контрольній групі. Зменшення вибірки носіїв узгодженої самооцінки щодо експериментальної групи теж стало сприятливим, оскільки відбулося за рахунок процесів зростання адекватності окремих компонентів професійної самооцінки. Зворотну тенденцію зафіксовано у студентів контрольної групи (табл.7).

Таблиця 7

Відсоткові показники змін узгодженості професійної самооцінки студентів

Узгодженість професійної самооцінки	Констатувальний етап		Формувальний етап	
	Експеримент. група	Контрольна група	Експеримент. група	Контрольна група
Узгоджена	46	16	36	25
Неузгоджена	55	78	61	66
Конфліктна	9	6	3	9

Факторний аналіз, застосований щодо показників професійної самооцінки студентів експериментальної групи після завершення формувального експерименту, дозволив сформувати три компоненти, які відображають зв'язки між характеристиками самооцінки. Перша компонента поєднала самооцінку професійних настанов і переконань та самооцінку професійно значущих особистісних якостей, які характеризуються найбільшою узгодженістю.

Самооцінка професійних знань разом з самооцінкою професійних умінь та навичок входить до складу наступної компоненти, їх поєднання утворює фахову компетентність. Однак склад ще однієї компоненти – самооцінка професійних знань та самооцінка фахової готовності – засвідчує домінанту самооцінки знань у структурі професійної самооцінки на етапі фахового навчання.

Предметом уваги по завершенню формувального експерименту стала й самооцінка фахової готовності, яка є підсумком формування професійної самооцінки на етапі навчання в університеті. Спочатку більшість випускників віднесла себе до носіїв середнього рівня фахової готовності, а середній показник цього рівня в експериментальній групі був навіть нижчим, ніж у контрольній, що демонструє рисунок 2.

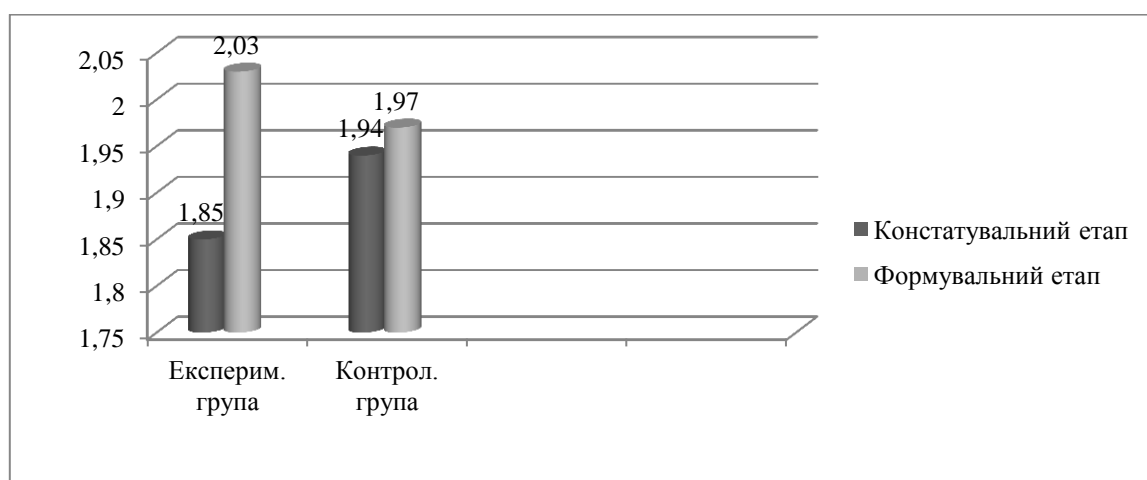

Рис. 2. Динаміка рівня самооцінки фахової готовності студентів (у балах)

Результати вторинного діагностичного зрізу зафіксували тенденцію зростання самооцінки фахової готовності у студентів обох вибірок, однак показники зростання у представників експериментальної групи значно більші, ніж контрольної.

Динаміка відсоткових показників рівня самооцінки фахової готовності підтвердила вищезначений факт: у контрольній групі вибірка носіїв низького рівня самооцінки зменшилась на 15 %, а кількість представників середнього та високого рівня зросла на 9 та 6 відсотків відповідно. У контрольній групі простежувалось зменшення кількості носіїв низького рівня самооцінки фахової готовності на 10 %, зросла на 17 % вибірка студентів з середнім рівнем, але водночас на 7 % зменшились показники кількості носіїв високого рівня (табл. 8).

Таблиця 8

Показники змін самооцінки фахової готовності студентів (у %)

Рівень самооцінки фахової готовності	Констатувальний етап		Формувальний етап	
	Експеримент. група	Контрольна група	Експеримент. група	Контрольна група

Низький	21	22	6	12
Середній	76	62	85	79
Високий	3	16	9	9

Таким чином, аналіз та порівняння результатів діагностичних зрізів виразно засвідчують доцільність та ефективність формувального впливу. Не менш важливим для розгляду аспектом вважаємо наші спостереження за студентами експериментальної групи під час реалізації програми. Так, заслуговують на увагу висловлені студентами експериментальної групи думки про зміни їх *професійної самооцінки*, в тому числі й самооцінки фахової готовності: «Коли я вдруге тестувала свою професійну самооцінку, стало смішно від того, які «гігантські» бали я поставила собі першого разу», «У другому тестуванні я поставила собі більший бал за готовність до професійної діяльності, оскільки зрозуміла, що недостача знань з англійської мови виправна, а от багато потрібних якостей хорошого вчителя я вже маю»; «...аналіз ситуацій на програмі привів мене до висновку, що у мене не все гаразд з поглядами на професію вчителя та себе в ній. Тому я зменшила бали за професійні переконання».

Отже, аналіз та інтерпретація результатів здійсненого дослідження дають підстави сформулювати такі висновки:

1. Під час збагачення професійної самооцінки студентів відбувається вдосконалення її характеристик, таких як диференційованість, адекватність, узгодженість. Однак несприятливі чинники вибору професії вчителя, опосередкована навчальна мотивація, брак професійного досвіду спричинюють неадекватність і неузгодженість професійної самооцінки майбутніх учителів.

2. Апробація програми оптимізації професійної самооцінки майбутніх учителів підтвердила доречність створення суб'єктно-спрямованого освітнього простору шляхом активізації внутрішніх механізмів професійного становлення особистості.

3. Доведено дієвість механізму зовнішнього керування динамікою професійної самооцінки майбутніх учителів через збагачення рівня їх обізнаності, активізацію рефлексивних процесів і цілеспрямоване формування у студентів домінанти самовдосконалення. Динаміка показників самооцінки у представників контрольної групи підтвердила тезу про необхідність цілеспрямованого психологічного супроводу для оптимізації у студентів механізмів самоаналізу та самооцінювання професійно спрямованих характеристик.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ларионова М. А. Профессиональная самооценка учителя : структура, особенности формирования / уч.-метод. пособ. для учителей, школьных психологов, социальных педагогов и студентов педагогических вузов / М. А. Ларионова. – Омск : Изд-во ОмГУ, 2001. – 90 с.

2. Маркова А. К. Психология труда учителя : уч.-метод. пособ. / А. К. Маркова. – М. : Просвещение, 1993. – 192 с.
3. Меженцев О. Ф. Формирование профессиональной самооценки будущего учителя : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Меженцев Олег Федорович. – М., 1992. – 156 с.
4. Столярчук О. А. Професійна самооцінка фахівця : теорія і практика : навч.-метод. посіб. / О. А. Столярчук. - К. : Науковий світ, 2010. – 103 с.
5. Столярчук О. А. Психолого-педагогічні умови оптимізації професійної самооцінки майбутніх учителів / О. А. Столярчук // Перспективы развития современной науки : материалы XII Международной науч.-практ. конф. (Горловка, 25-26 августа 2011 г.). – Горловка, НВП «Интерсервис», 2011. – С. 174-178.
6. Шафажинская Н. Е. Личностная и профессиональная самооценка студента педвуза : уч. пособ. / Н. Е. Шафажинская. – М. : МГПИ им. В. И. Ленина, 1986. – 102 с.

О.А. Столярчук

ОПТИМИЗАЦИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ САМООЦЕНКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

В работе проанализированы результаты апробации программы психолого-педагогической оптимизации профессиональной самооценки будущих учителей. Показана действенность механизма внешнего управления динамикой профессиональной самооценки будущих учителей путем обогащения уровня их осведомленности, активизацию рефлексивных процессов и целенаправленного саморазвития.

Ключевые слова: профессиональное становление будущих учителей, профессиональная самооценка, самооценка профессиональной готовности.

O. Stolyarchuk

OPTIMIZATION OF PROFESSIONAL SELF-APPRAISAL OF FUTURE TEACHERS

The article concerns the results of the program dealing with psycho-educational optimization of professional self-appraisal of teachers-to-be. Effectiveness of the external management mechanism is shown for dynamical process of professional self-appraisal development of teachers-to-be through enhancing of their knowledge level, activation of reflection processes and purposeful self-development.

Keywords: professional formation of future teachers, professional self-appraisal, self-appraisal of professional readiness.